

TESTVÉRÜNK, JOÁB

(Jegyzetek Gion Nándor regényéről)

VARGA ZOLTAN

I.

Móricz Zsigmond *Rokonok* című regényét szinte még gyerekként olvastam először. De azóta is a könyörtelen, „csontig hatoló” társadalmi, pontosabb meghatározással *közéleti* regény példaképeinek számát a szememben. Talán már akkor felötlött bennem a gondolat: elkélne egy ilyen regény a mi irodalmunkban is, más szóval olyan regényt kellene írni, amely éppúgy szövettani metszetét adja egy vajdasági kisvárosnak, elsősorban vezető köreinek, mint ahogy azt Móricz regénye teszi Zsarátnok városával. Eleinte persze azt gondoltam, ezt a regényt úgysem lehetne megírni, illetve megjelentetni — most végre kiderült, hogy igenis, napvilágot láthat nálunk egy ilyen regény, azaz... egyszerűen igen, megjelenhet. Később már nem annyira az anatómától tartottam, inkább ráébredtem, hogy ezt a művet nem én fogom megírni. A feladatot ismertem, továbbra is szem előtt tartottam, de tudtam, ilyen regényt lehetetlen lombikban kitermelni, képtelenség pletykák, másod-, harmad- vagy tizedkézből szerzett értesülések (bármennyire valószínűnek hasson is némelyikük) és különféle visszaélésekről, gazdasági bűnözésekről szóló újsághírek alapján megalkotni. De persze visszarettentett a példakép is, Móricz regénye. Maradt tehát a várakozás, a remény, hogy a regényt más írja meg, hogy valaki „ráharap” az oly kézenfekvőnek látszó írói feladatra. Aztán jött a regény pályázat, az első néhány szó a *Testvérem, Joábról*, majd az „előzetes” az *Új Symposionban*. És ha még lett volna kételem a szerző feladatvállalását illetőleg, hát a könyv kiadását megelőző porvihar végleg eloszlatta. A Kiadói Tanács „jóvóltából” elolvasott kézirat előzetes feltevésemet már semmiféle módosításra sem kényszerítette. Egy írónk tehát vállalta a feladatot, ráébredt a benne rejlő lehetőségekre. Tudatosan vagy öntudatlanul, nem érekekes: Gion Nándor akkor is ezt az általam is elképzelt feladatot vállalta, ha regénye megtervezésekor vagy írása közben egy pillanatig sem jutott eszébe, a *Rokonok*. Az alaphelyzet hasonlósága ugyanis nyilvánvaló. Bármilyen tér- és időbeli távolság válassza is el a két művet egymástól, amellet, hogy egyikben is, másikban is egy kisváros „elitjéről” olvashatunk, mindkettőben olyan társaságról esik szó, amelynek tagjai, amint az Gion regényének fűlszövegében olvasható: „Túl sokat tudnak egymás ügyeiről, húzásairól, s ezért maradéktalanul el kell fogadniuk

a korrumpálódókra jellemző játékszabályokat, hiszen fennmaradásukat csakis a cinkosság szavatolhatja.”

A két regény összehasonlítása tehát érdekes, csábító feladat, még ha kicsit talán kiméretlenségnek látszik is a *Testvérem*, Joáb szerzőjével szemben — Móricz ötvenedik életévén túl, egy élet tapasztalatainak birtokában, egy világ, egy társadalom tökéletes ismeretében, sokadik műveként írta meg Zsarátnok városa és Kopjáss István városi főügyész regényét. Emellett pedig Gion regénye legfeljebb egyharmadát teszi ki a *Rokonok* terjedelmének, vagyis még egyenlő mérce mellett is képtelenség lenne tőle számon kérni Móricz regényének teljességét.

Érdekes azonban, hogy éppen a viszonylagos teljesség a leginkább meglepő Gion regényében, még ha természetsszerűleg nem is vonultatja fel a figuráknak azt a bőséges galériáját, s a problémáknak azt az egymásba kapcsolódó szövevényét, mint ahogy azt Móricz teszi a maga művének több mint háromszáz oldalán. Gion a maga módszerével sokban ellensúlyozni tudja a szűkebb terjedelemből adódó hátrányokat, kitűnően él a besűrítés eszközeivel. „Éhregényt” ír, s az első személyben írt próza (mellékes, hogy ez „modernebb” is), szubjektivitása folytán, mindig intenzívebbnek hat, könnyebb feszültséggel tölteni — és Gion prózájának többnyire rövid, ökölcspásszerű mondataiban indulatok feszülnek, de ugyanakkor hangvétele elég szenvtelen is, a legtöbbször pusztán tényszerű közlés pedig még inkább az objektivitás érzetét kelti. Még lényegesebb tömörítő tényező azonban a szerző „jéghegy-technikája” (a regény egyik fontos erénye éppen az, hogy ez nemcsak látszólagos, amint az sok más esetben tapasztalható — a jéghegy víz alatti öthatod része valóban létezik), valamint az ügyesen alkalmazott művészi kihagyások, a szüksézávú, de áthangoltan ismétlődő párbeszédtek mondanivalót hordozó szerepe — ezt illetőleg mindenképpen külön figyelmet érdemel a szerencsés szintézis: a szerzőnek ugyanis sikerül ezekkel a hemingwayi módszerekkel egy cseppet sem hemingwayi, teljességgel társadalmi regénytémát életre hívnia. Vagyis Gionnak sikerül az összevonás, gyakran pár mondattal is atmoszférát tud teremteni (egy-egy mondatának néha két-három funkciója is van), mindenekelőtt egy tipikusan vajdasági kisváros atmoszféráját. De alakokban sem szegény: meglepően sok szereplőt mozgat, s ezek, a többnyire futólagos jellemzés ellenére is, nem egyénítetlenek, jól körvonalazottak (szavaikkal, gesztusaikkal mintegy önmagukat jellemzik), egyikük-másikuk meg éppenséggel telitalálat, környezetünk egy-egy típusát testesíti meg.

Közülük az „én”, S. Tamás persze külön figyelmet is érdemel. Részben, mert ő az egyetlen regényalak, akinek valamennyire gondolataival is megismerkedhetünk, de azért is, mert a párhuzam Móricz regényének főalakjával, Kopjáss Istvánnal szükségképpen önmagát kínálja, kettejük közös és ellentétes vonásai alapján egyaránt. Hasonlóság elsősorban a két regényhős szituációjában van, rokon helyzetükkel az *elittel* szemben (hogy ez a fogalom Móricz regénye esetében mennyiben jelent társadalmilag más kategóriát, mint Gionéban, az most más kérdés), de pályájukban is, amit a maguk regényében befutnak. Kopjáss helyzetében a *Rokonok* elején éppúgy változás áll be, mint

S. Tamáséban a *Joábban*, a történet mindkét esetben azzal kezdődik, hogy a főhős „feljebb” kerül. Kopjásst, a városi kishivatalnokot, az outsider jelöltet, váratlanul városi főügyésszé választják. S. Tamást, a mérnököt megbízzák a városban folyó építkezések ellenőrzésével. Mindkettőjük felelőssége megnő, helyzetük „kulcsjellegűvé” válik, elég jelentőssé ahhoz, hogy visszaéléseket leplezhessenek le, vagy legalábbis megkísérelhessék ezt, de ahhoz is, hogy korrumpálódhassanak.

Kettőjük alakja ennyiben hozható közös nevezőre. Mert a továbbiakban már inkább csak a két figura ellentétes vonásairól lehet szó. Kopjáss, meggyőződésem szerint, minden emberi gyengesége, felemészsága ellenére is *pozitív hős* (még ha viszolygok is a kifejezéstől), az a bizonyos pozitív hős, akit Gion regényének szereplői egy alkalommal hiába keresnek. Bármennyire gondol is arra, hogy új állásában majd „csordul-cseppen”, bármennyire megszedül is, él benne valami nyárspolgárinak is mondható hivatalnok-tisztesség, de van benne egy adag idealizmus is, sőt titokban utópisztikus terveket melenget. Végső fokon pedig nem is „saját erejéből” bukik meg, hanem befeketítik, „csöbe húzzák”. Bukása *tragédia*, még akkor is, ha öngyilkossági kísérlete után életben marad, s a továbbiakban — amint ez valószínűnek is látszik — a „klikk” engedelmes kiszolgálója és cinkosa lesz. És S. Tamásé? Nem, az ő bukásával kapcsolatban még csak csendes, belső tragédiáról sem lehet szó. Voltaképpen még csak bukásról sem, még kevésbé arról, hogy befeketítik. Mert S. Tamás ellenállása sokkal kisebb annál, semhogy erre a lépésre a klikk részéről egyáltalán sor kerülhetne. Sokkal kisszerűbb figura Kopjássnál, nemcsak jellemét, de szellemi horizontját, képzelőerejét tekintve is. Valami bizonytalan körvonalú idealizmus ugyan benne is él még a regény elején, „szereti a szép épületeket”, ki nem állhatja a Joábokat, Akilevet, Sztanticst, hacsak teheti, „megnyomorgatja” őket, vonzódik Török Ádámhoz, mindezzel azonban semmit se tud kezdeni, úgyhogy erkölcsi tőkéjéből csak annyira futja, hogy egy alkalommal az építkezésnél még szembeszáll Sztanticcsal, de amikor az fölkeresi ajánlatával, már csak kéreti magát, önmaga előtt is alakoskodik, azután beadja a derekát, együgyű kis szűzként esik meg, még csak számot sem tud adni róla, hogyan is történt az eset. Az meg éppen kitűnő ellenpontozásnak hat a *Rokonokkal* szemben, hogy szinte reflexként bekövetkező lecsúszását (ez itt alighanem jobb kifejezés a bukásnál) utóbb „extrovertáltan” reagálja le, öngyilkosság vagy akár egyszerű kis lelkifurdalás helyett „rádupláz”, zsarol (mellékes, hogy Joáb II. különben nem sok szóval érdemel), a végén pedig maga kezdeményezi az öreg mérleges megverését, aminek korábban nem akart részese lenni. Így éri el a szerző, hogy „hőse” mai, közönyös, elidegenedett figura legyen (annak boncolgatása, hogy miért ilyen regényalakot érzünk a mi világunkra is annyira jellemzőnek, túlságosan is nagy kitérőt igényelne), s ez mindenképpen annyira alapvetően mássá teszi Gion művét a *Rokonokhoz* viszonyítva, hogy akkor is teljesen szuverén alkotásnak számítana, ha az eseményeket illetőleg szolgálai követné Móricz regényét (amiről persze szó sincs), mintegy a mi időnkbe és környezetünkbe helyezve át a cselekményt.

De talán elég is lenne a két regény összehasonlításából, még ha ez az összevetés hevenyészett is, és alighanem alaposabb tanulmányt igényelne. Viszont ennyiből is kitűnik, hogy ez a párhuzam cseppet sem hátrányos Gionra nézve. Akkor viszont miért van az, hogy Móricz esetében úgy érzem, nála minden a helyén van, minden egyes mondata integrált, elvitathatatlan része egy valóság-darabnak, hogy alakjainak egyetlen valószerűtlen, nem helyénvaló gesztusa sincs? Mért kelti Móricz regénye a teljes valóság érzetét, s ugyanakkor, még e teljességen túlmutatóan is, egy, az ábrázolt valóság-szeletnél szélesebb világ, egy egész korszak esszenciaszerű sűrítményének benyomását? Gioné viszont... Amikor ez a besűrítés, s ugyanakkor a regény keretein való túlemelkedés, mindenekelőtt a művet átszövő szimbólumoknak köszönhetően, nála is fellelhető... Kicsit gyanakszom magamra. Feltétlen tekintélytiszteletről lenne szó? Vagy talán — elvégre magam is részt vettem a pályázaton — rivalitásról? Arról, hogy Gion regénye természetesen *más* lett, mint az a regény lett volna, amit, talán nem is csak az objektív körülmények folytán, nem tudtam megírni? Esetleg az lenne a baj, hogy a Móricz ábrázolta világot elsősorban éppen az ő regényeiből és más korabeli írók műveiből ismerem, a Gion ábrázolta valóság pedig, minden „szóbatudósi” helyzetem ellenére, mégiscsak itt zajlik körülöttem? Vagy pedig... De talán lássuk inkább, miről is van szó...

2.

Van Móricz regényének egy remek részlete: Kopjáss főügyész a gazdasági tanácsnok és a városi főmérnök kíséretében kikocsizik a csődbe jutott Sertéstenyésztőbe. Kopjáss előzőleg elhatározza, hogy a panamának kíméletlenül a végére jár, s odakinn lényegében még mindig „leleplező hangulatban” van. Két társával a beszélgetés Berci bácsi később fatálissá váló szénre terelődik. Kopjáss karakánul igyekszik eljárni, nem titkolja a másik kettő előtt, hogy Berci bácsival szemben óvatosnak kell lenni, de magában azért gondol a huszonnégyezer pengőre is, ami az üzlet létrejötte esetén az övé lenne. Aztán zsebébe nyúl, és kezébe akad „dulcineájának”, Boronkayné Szentkálnay Magdalénának öntudatlanul ellopott zsebkendője. Egyszerre elbizonytalanodik, ráébred, hogy keze akarata ellenére is lophat, anélkül, hogy ő tudna róla...

Vagyis Móricznál is találunk elvéte szimbolikus részleteket, még ha ezek nem is szövik át annyira a regényt, szerepük alárendeltebb is, mint Gionnál a *Testvérem*, *Joábbb*an, ami egyébként magától értetődőnek is látszik: Móricz a maga szélesebben áradó, tények tömegét felvonultató regényében nincs is annyira rájuk utalva, mint Gion a maga zártabb, szűkebbre szabott regényterében. Éppen ezért zavaró, hogy Gion esetében úgy tetszik, mintha éppen a szimbólumok egy része lenne problematikus, üveglábakon álló: a regény jelképes értelmű komponensei helyenként mintha kissé erőszakot tennének az ábrázolt valóságon.

Itt van mindjárt a cím, ami kétségtelenül szintén szimbolikus. A Joáb név bibliai eredete első hangásra nyilvánvaló.

„Dávid király testvérének fia, Dávid diadalmas hadvezére. Dávidnak a trón megszerzésében, a szomszéd államok, Syria, Ammon elleni harcaiban fő segítője. Erőszakoskodása miatt Dávid kivánságára Salamon kivégeztette”, olvashatjuk róla az 1936—42-ben kiadott *Új idők lexikonában*, mivel az *Új magyar lexikon* úgy látszik nem tartotta fontosnak tájékoztatni olvasóit bibliai alakokról. Ha ezután végigolvasuk *Sámuel második könyvét*, valamint a *Királyok első könyvének* első két fejezetét, érdekes „karrierrel” ismerkedhetünk meg. Joábnak, mint Dávid fegyvertársának, csakugyan oroszlánrésze van Dávid trónra juttatásában. Többnyire ő végzi a véres munkát, s nem is mindig felsőbb parancsra, még csak nem is mindig „magasabb államérdekből”, hanem sokszor önhatalmúlag is gyilkol (de tesz „privát” szolgálatokat a királynak is, például a felszarvazott Uriás hősi haláláról ugyancsak ő gondoskodik), mint a Dávidhoz átpártolt Abner esetében, akit Dávid tudta nélkül, családi bosszúból öl meg — rendkívül érdekes, ahogyan, meglepően korszerű módon, tettét Abner „megbizhatatlanságával” igyekszik igazolni —, de gyilkol teljesen öncélúan is, azaz hatalma fitogtatásaként vagy éppen kedvtelésből, amint az Amasa példájából tűnik ki, aki alighanem csak azért fizet életével, mert küldetéséből nem érkezik vissza idejében. De ez az alak, úgy, ahogy a Bibliából megismerhetjük, nemcsak vérengző, akinek öröme telik a kegyetlenkedésben, s „királyi körzetéhez” szüksége van gyilkolásra, hanem észrevehetően ravasz intrikus is. A vérfertőző bátyja megölése miatt kegyvesztett Absolont ő „protezsálja” vissza apja kegyeibe, később viszont, amikor a királyfi Dávid trónjára tör, neki jut a felkelés leverésének dicsősége — s ekkor újra gyilkol, megint önkényesen: Dávid határozott kivánsága ellenére saját kezűleg szúrja le a cserfa ágán fennakadt legendásan hosszú hajú fiút. Persze a Bibliában írottak hitelességének eldöntése az ókorszakértők és bibliakritikusok dolga, meg hát egy ennyire régmúltba vesző történelmi alak „kipszichologizálása” amúgy is képtelenségnek látszik. Viszont ha Joábot és pályafutását pusztán mítoszként, feldolgozható nyersanyagként szemléljük (ilyen szempontból a bibliai Joáb roppant csábító figura, nagyon is elképzelhető egy róla írt „álbiblikus” és korunk problematikáját antidatáló regény, de még inkább színmű. nem tagadom, kacérkodom is ennek gondolatával, talán ezért is a terjedelmes kitérő), akkor kézenfekvőnek érezzük, hogy Joáb nagyon is jól tudta, miért segíti vissza Absolont Dávid kegyeibe, még talán magánál Absolonnál is előbb megsejtette annak szándékait, s így gondoskodott jó előre, hogy Dávidnak újabb szolgálatokat tehessen és tovább erősíthesse pozícióját. Más kérdés, hogy itt kissé elszámítja magát (vagy pedig vérengző hajlamain nem tud úrrá lenni), mivel Dávid kész megbocsátani a lázadónak, s így nem tekinti érdemnek fia meggyilkolását. Rendkívül érdekes azonban, ahogyan Dávid erre az eseményre reagál: keservesen elsiratja fiát, de Joábhöz egy ujjal sem nyúl, jöllehet az, a jelek szerint, tudatosan dacolt vele — hiszen Joáb harcosai még figyelmeztetik is vezérüket, hogy Dávidnak nem lesz

inyére Absolon megölése. Ez pedig csakis azt jelentheti, hogy Joáb nemcsak kíméletlen és alattomos figura, hanem mai nyelven szólva önálló hatalmi tényező is, „állam az államban”, és Dávid, minden atyai fájdalma ellenére, számol is ezzel. Hogy nem ok nélkül tart tőle, azt később látjuk is: Joáb, a még Dávid életében kijelölt utód, Salamon helyett, az önkényesen trónra lépő másik fiú, Adónia mellé áll. Dávid csak ekkor látja elérkezettnek az időt, hogy végre leszámoljon hadvezérével, ám — megint csak nagyon érdekes módon — nem is Adóniával kapcsolatos hűtlenségéért köti Salamon lelkére, ne engedje meg, hogy Joáb „megöszülvén békességgei menjen a korporsóba”, hanem Ábner és Amasa miatt, „akiket megölt, harci vért ontván békességnek idején...” (Királyok könyve I. 6.). Az élettől búcsúzó Dávid e gesztusának persze lehet rituális oka is, hogy távozása előtt mintegy elhatárolja magát Joábtól, egyedül rá ruházva a felelősséget önhatalmúlag elkövetett tetteiért, ám emögött lehetetlen nem észrevenni a lényegét, a „reálpolitikai” szempontot. A Dávid akaratát végrehajtó Salamon pedig éppenséggel a nevéhez tapadó jelző szellemében jár el, amikor figyelmen kívül hagyja, hogy Joáb üldözői elől az „Úr sátorába” menekül, az „oltár szarvaiba” kapaszkodik, és ragaszkodik hozzá, hogy azon nyomban, ott, a szent helyen kioltásuk a hadvezér életét.

Ez lenne hát a bibliai Joáb története. Gion regényének, a címen, illetve a regény két szereplőjének ragadványnevéen kívül persze nem sok köze van hozzá. A két „sztori” között semmiféle párhuzam sem vonható. Ám ha ilyen értelemben nem is lehet szó analógiáról, az alakok között már inkább felfedezhetünk bizonyos jellem- és szerepbeli hasonlóságot, ami a címet indokolja, jöllehet úgy tűnik, a Joábra való utalás egy, Gion két regényalakjánál sokkal nagystílűbb, „történelmi méretű” regényhős esetében (Sulla, Macbeth, Cesare Borgia, Wallenstein, de Napóleon, sőt Sztálin is eszünkbe juthat Joábról) talán megokoltabb lenne. Viszont, ha úgy tetszik, kiszélesíthetjük a „joábság” fogalmát, a bibliai őstípus kíméletlensége, erőszakossága alapján is, de még inkább társadalmi-történelmi szerepéből kiindulva, abban az értelemben, hogy — függetlenül az arányoktól — a pozitív történelmi folyamatok (fogadjuk el ilyenek Dávid hatalomra jutását és uralmának kiterjesztését) negatív részesének, megnyergelőjének és végeredményben deformálójának és sírásójának megtestesülését látjuk benne. Ennyiben a bibliai Joábra való utalás rendben is volna. Rendben, ami a címet illeti, hiszen — kissé tréfásan fogalmazva — az így értelmezett Joáb nemcsak a szerző (vagy S. Tamás), de sajnos valamennyiünk erőszakos és mohó testvérének is számít. Annál furcsábbnak és zavaróbbnak tűnik azonban az, ahogyan ez a Joáb-szimbólum a regényben lévő ragadvány nevekben (Joáb I. és Joáb II.) realizálódik. Arra is gondolok itt, hogy a ragadványneveknek ez a labdarúgókra jellemző sorszámmal való eliatása kissé esetlenül hat, általában nem szokásos, ellenkezőleg, jól körülhatárolható szűkebb környezetben nálunk a ragadványnevek éppen az a szerepe, hogy viselőjét mindenki mástól megkülönbözteti, de az is eszembe jut, ha két Joáb van, miért ne lehetne három, négy vagy még több is. Meny-

nyivel inkább „Joáb” Milacski elvtárs és a vendéglős, s mért kevésbé Akilev vagy Sztantics? De ez mellékes is lehet, inkább nem eléggé átgondolt lépésnek tűnik, mint komoly hibának. Sokkal problematikusabbnak látszik a Joáb ragadványnév egyáltalán. Mert ugyan ki hallott nálunk a bibliai Joábról, ki ismeri alakját, történetét? Márpedig egy történelmi vagy mondai alak nevéből alighanem csakis akkor válhat ragadványnév, ha a figura általánosan ismert. Úgy tetszik, a szerző is érezhette ezt, ezért iktatta be regényébe Vanski Joábot, az egykori földbirtokost, mint olyan személyt, akiről a két mai Joábot elnevezték, s akinek szintén voltak „joábi” tulajdonságai, ez azonban nem sokat változtat a helyzeten: a Joáb keresztnév, ha ugyan egyáltalán rábukkanhatunk, a legritkább lehet nálunk, és kötve hiszem, hogy akár a múltban is gyakoribb lett volna. A szerzőnek tehát okvetlenül valami más megoldást kellett volna találnia a Joáb-szimbólum beleszövéséhez a regénybe, ha mindenképpen ragaszkodik a címhez, amit melleleg kár is lett volna elejtenie. Ami pedig a ragadványneveket illeti, hát éppen elég van belőlük forgalomban nálunk. Nem lett volna nehéz megfelelőbbet, jellemzőbbet találni.

De a „Joáb-kérdés” végül is csak egyike a regényben előforduló kisebb-nagyobb, zavaró valószínűtlenségeknek, nem adekvát megoldásoknak. És nem is a legfontosabb.

3.

Gion Nándor regényében kétféle valószínűtlenséget találhatunk. „Közönségeseket”, egyszerűen csak nehezen hihető részleteket, és „különlegeseket”, szükségszerűen bonyolultabb kérdéseket felvetőket — ezek a regény szimbolikájához kapcsolódnak, pontosabban, belőle eredeztethetők.

De először talán essen szó a „közönséges” változatról:

„...az önkiszolgálóban folyton történik valami; az emberek rengeteget lopnak, és ha a kereskedők észreveszik, Búr megpofozza őket, természetesen nem ott a helyszínen, mindenki szeme láttára, hanem bevezetik az illetőt az irodába, amit csak egy függöny választ el az üzlettől...” — áll a regény 12. oldalán, s ez még legfeljebb csak fejcsóválásra késztet, az ilyesmi éppen elképzelhető, ha nem is általánosan jellemző. Vagy ha semmiképpen sem akarjuk elhinni, hát arra is gondolhatunk, hogy Búr egyszerűen hazudik, hiszen S. Tamás tőle értesül az önkiszolgálóban törtétekről. Hasonlóképpen vagyunk Joáb I. kleptomániás feleségével is: elvégre ilyesmi is létezik, és éppenséggel a valószínűség vallaná kárát, ha a szerző csupa banális, hétköznapi tényt sorakoztatna egymás mellé: jól bevált irodalmi recept szerint ahhoz, hogy igazán a valóság érzetét keltsük, az átlagoshoz, a szürkéhez, megfelelő arányban kell egyedit, a furcsát, a betegest is. Ám a máskülönbben telitalálatnak érzett és a maga nyálasan undorító mivoltában vérfagyasztóan valóságosnak ható Akilev egy megrögzött szokásával kapcsolatban már nem ilyen könnyű elfogadni a fenti

érvelést — rendkívül zavaró túlzásnak érezzük naponta végigjátszott komédiáját az önkiszolgálóban. Persze Akilev lényétől nem idegen az ilyesmi: nagyon is elképzelhető, hogy egy ilyen alak a legkülönfélébb módon igyekszik fitogtatni hatalmát — ezt sugallja egyébként a regényben minden szava és gesztusa is —, de ugyanakkor nehezen képzelhető el, hogy „rendőrfőnök” létére naponta személyesen ballagjon el az önkiszolgálóba, s ott tíz deka kenyér árát fizesse ki negyed kilóért, miután az üzletben ennél kisebb darabot nem szokás levágni. Sőt Akilev így bizonyos értelemben patológikus figurának is tűnik, pedig csodálnám, ha a szerző ilyennek akarta volna ábrázolni. Mert mi sem természetesebb, mint hogy *minden lehetséges alkalmat megragadjon* a „Quod licet Jovi” manifesztálására (ez ugyanis annak keretén belül marad, ami még „normálisnak” számít), de hogy belső kényszere annyira leküzdhetetlen legyen, hogy minden áldott nap kimozdítsa hivatalából, az már beteges kényszerneurozísznak hat. Es különben is, hajlamai kielégítésére, pozíciójából adódóan, enélkül is épp elég módja lehet. De az sem látszik valami valószínűnek, hogy amikor Török Ádámot kiengedi a börtönből, személyesen lopakodjon a nyomába. Ugyancsak lélektani (illetve ebben az esetben inkább társadalom-lélektani) fogyatékoságnak érzem egy kicsit magát az általános képet is, amit a regényben a klikkről mint egészről kapunk. A „Joábokat” mozgató belső rugókra gondolok. Gion ugyanis kissé mintha leegyszerűsítene és uniformizálná az ide sorolható figurák társadalmi tudatát, még ha Bori Imrének alapjában véve igaza is van, amikor arról ír,* hogy „Gion nem egynemű és egytudatú társadalmat” ábrázol. Mégis, Joáb I., Joáb II., Sztantics, Akilev mintha ugyanannak a tudatformának árnyalati változatait képviselnék. Csak cinikus vagy opportunisták megnyilatkozásai találkozhattunk (Joáb I. „filozófiát” is csinál ebből), vagyis Gion a jelek szerint *tudatosan tisztességtelennek* mutatja be valamennyiüket. Mellőz egy rendkívül fontos társadalom-lélektani tényezőt, az *önhipokrizist*, az embernek azt a bámulatra méltó tulajdonságát, hogy személyes érdekeit nemcsak kifelé, de önmaga előtt is általános érdekeknek igyekszik feltüntetni. Különösképpen hatalommal rendelkező emberek, uralkodó osztályok (esetünkben inkább hatalmi csoportosulások) tagjai rendelkeznek ezzel a képességgel, voltaképpen ez az osztálytudat, a társadalmi jellem lélektani alapja, s ugyanakkor azt sem szabadna figyelmen kívül hagyni, hogy a Joábok mégiscsak forradalmi múlttal rendelkeznek, egykor tehát hittek, élt bennük egy súlyos megpróbáltatások elviselésére is képessé tevő idealizmus, nagyon is elképzelhető hát, hogy nem mind egyikük tudata tartott lépést fokozatos korrumpálódásukkal. Ezért hiszem azt, hogy roppant érdekes lett volna a cinikusok mellett (nem helyett!) legalább egy olyan figura szerepeltetése is, aki ma is társadalmunk oszlopának érzi magát, minden szava ezt sugallja, ám „gyakorlatilag”, tetteit tekintve, semmiben sem különbözik a többitől. Persze lehetséges, hogy ez túlzott követelmény, egy tízívnyi terjedelmi

* Bori Imre: Kommentárok egy regényhez, Új Symposion, 51—52. szám.

regénnyel szemben. Viszont az egyszerűsítés mindig torzítást is jelent...

De talán nem kellene arról szólni, ami hiányzik a regényből. Inkább arról, ami benne van. Most már a „különleges”, a szimbólumokhoz kapcsolódó valószínűtlenségekről.

Gion regényének három olyan figurája van, aki teljes egészében is szimbólumnak tekinthető: a szájharmonikázó fiú, Mária és Török Ádám. A fiú inkább csak valami „zenei aláfestés”, sohasem kerül premier planba, így vele kapcsolatban nincs is min fennakadni. Mária és Török Ádám viszont annyiban valószínűtlenek, ahogyan a nem normálisnak számító emberek általában annak tűnnek, nemcsak egy regényben, de a valóságos életben is — viszonyuk a valósághoz a kézenfekvő formula szerint alakul: „a természetellenes is a természethez tartozik”. Mária idegbeteg, Török Ádámot viszont „bolondériája” Don Quijote rokonává teszi. Mária a romlatlanság, az „érzelmi lelkiismeret”, a tisztaság megszemélyesítője, Török Ádám a társadalmi lelkiismereté, illetve felelősségtudaté, az idealista forradalmiságé, félreállítottsága már önmagában is rengeteget mond. Mária úgy jó, ahogyan van, kicsit idegesítőnek, éterinek, „nem e világból valónak”, amiként túlérzékenysége alkalmatlanná is teszi arra, hogy a való világban éljen — alakja és szerepe ellen nem is merülhet fel kifogás. Török Ádám esetében viszont... Nos Török Ádámmal sem annyira mint regényalakkkal van baj, inkább csak két részlettel, eseménnyel, amelyekben főszerepet játszik. Ezek a részletek azonban annál inkább zavaróan, disszonánsan hatnak.

Először talán az egyszerűbbet a kettő közül. Előrebocsátom, észrevételem még az eddigieknél is „prózaibb” és röghöz tapadóbb lesz, viszont a *Testvérem*, *Joáb* esetében térben és időben pontosan körülhatárolt, realista regényről van szó. Török Ádám egyik legjellemzőbb, rendkívül sokatmondó tulajdonsága szenvedélyes „birkellenessége”, ami áttételesen a lázadó természet ösztönös gyűlöletét jelenti a néma tőrrel, a birkatermészettel szemben. Török ezt az érzését olyképpen vezeti le, hogy rendszeresen eljár Szlimákhoz, a birkamészároshoz, és ott bizonyos élvezettel nézi végig az állatok levágását, emellett pedig otthonát a játékbábugyár padlásán birkabőrökkel béleli ki. Szlimák egyszerűen neki ajándékozza a levágott birkák bőrét: „Neki nincs rájuk szüksége, keres eleget a húson is” — olvashatjuk a regény 66. oldalán, s ez aztán igazán mosolygásra készíttet, mivel, a kérdésben való minden járatlanságom ellenére is, meg merem kockáztatni a feltevést, hogy birkáról lévén szó, az állat bőre a haszon nem éppen megvetendő részét jelenti, de még ha tévednék is, akkor is hihetetlennek tűnik Szlimák adakozó kedve, s egyáltalán megértése Török rigolyája iránt. Persze érthető, hogy a szerző ezt a birkabőr-szimbólumot nem szívesen ejtette volna el, viszont erre nem is lett volna szükség. Éppen csak kissé körültekintőbben kellett volna művébe illeszteni: írhatott volna arról is, hogy Török Ádám időnként segédkezik Szlimáknak, esetleg éppen ő szúrja le az állatokat (birkagyűlöletét így még fokozottabban is élhette volna ki), és ellenszolgáltatásként kap a mészárostól néhány birkabőrt. Tiszta, kézenfekvő meg-

oldásnak látszik ez, és talán a sietségnek, a pályázat diktálta tempónak tudható be, hogy Gion nem gondolt rá. Annál is inkább, mert valószínűleg csak 1968. augusztus 20. után kezdhették művének megírásához, hiszen a „csehszlovák ős” fojtottan feszült légkörre, jelentős, leleplező és láttató szerepet betöltően húzódik meg a regény hátterében.

A másik még problematikusabb és egyben bonyolultabb részlet a regény nyolcadik fejezete, a játékbábugyár udvarán lejátszódó sztrájk-jelenet. A munkások, miután két társuk a szellőzetlen munkacsarnokban rosszul lett a benzingőztől, abbahagyták a munkát, és a gyárudvaron állnak mozdulatlanul. Rimec igazgató hiába igyekszik őket rávenni a munka folytatására, sőt a padlásra kénytelen menekülni előlük. Az eseményekbe korábban nem avatkozó Török Ádám megkísérli „megmenteni” a helyzetet. Szólni kíván a munkásokhoz, de előbb arra kéri az ott lebzselő S. Tamást és társait, hozzák ki az üzemben gyártott Miki egereket és más műanyagfigurákat, amit azok némi vonakodás után meg is tesznek, majd lerakják őket a még mindig mozdulatlan (!) munkások lába elé. Ekkor kezd beszélni Török Ádám. A figurákra mutatva a mesékben való hit szépségéről beszél, mondókáját azonban nem fejezheti be — a munkások a fejéhez vágóssák a játékbábuikat. Végre! Mert a munkások „hosszú vezetőke” sajnos nem magyarázható másképp, mint hogy a szerző lehetővé akarta tenni Török Ádám számára, hogy elmondhassa beszédét. Ez a részlet, meggyőződésem szerint, a regény legnagyobb, de mondhatni egyetlen igazán komoly kisiklása. Persze nem a karikatúrisztikus jelenet mondanivalója miatt. Önmagában ez telitalálat: nagyszerűen illusztrálja a tételt: „A mesékből ma már nem lehet megélni” (129. old.), de ugyanakkor megdöbbenő, hogy mint valóság mennyire nem áll meg a lábán. Korábban a munkások már Rimeccel szemben fenyegetően léptek föl, most viszont békésen túrik, hogy Tamásék a figurákat mellőljük rakják. Elcsodálkoztató, hogy Gion itt mennyire megfélemedezik a gúny indulatkirobbantó hatásáról ebben a pattanásig feszült helyzetben. Úgy tetszik, itt mindenképpen másképp kellett volna lépíteni a jelenetet: vagy úgy, hogy a figurák már ott vannak az udvaron, vagy pedig Török Ádám csak említse őket. Ha viszont a szerzőnek az egyik megoldást sem sikerül beillesztenie regényébe (amit különben nem hiszek), bármennyire fájó szívvel is, de Török Ádám szónoklatáról kellett volna lemondania. „Soha senki sem írt még jó könyvet úgy, hogy először kigondolta a szimbólumokat, és a könyvbe illesztette őket — mondja Hemingway. — Az ilyen szimbólum úgy lóg ki a könyvből, mint a mazsola a püspökkenyérből.” Másutt pedig: „Igazi öregembert akartam teremteni, igazi fiút, igazi tengert, igazi halakat és igazi cápákat. De ha elég jól és híven írtam meg őket, sok mindent jelenthetnek.”** Nem, nem hiszek Hemingway ars poeticájában. Sőt, még ha nem is tudnám, hogy a Papa efféle megnyilatkozásait nem kell túl komolyan venni, akkor se hinném el neki, hogy az *Öreg halász* írása közben ne gondolt volna arra, hogy cápái nemcsak cápák, s ne

** Sükösd Mihály: Hemingway világa, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989.

akarta volna, hogy azt jelentsék, amit jelentenek. Igenis, kigondolhatjuk a szimbólumokat. De egy lényegében realiztikus regény esetében a valósághoz kell idomítanunk őket. Nem egy helyen Giornak ez sikerül is: a féregirtás kitűnő szimbóluma például tökéletesen harmonizál a valósággal. Azaz, valóság is. Ugyanúgy, mint Boronkayné zsebkenője.

Mindez persze kicsinyesség, szörszálhasogatás is lehet. Egészében véve pedig mit sem változtat azon, hogy Gion regénye, a maga kitűnő kompozíciójával, többszólamúságával, valóságunknak talán eddigi legadekvátabb irodalmi megjelenítése. Viszont éppen ezért hatnak zavaróan egyes, nem eléggé átgondolt részletek. Számomra legalábbis rendkívül kiábrándító, ha egy jó filmben azt látom, hogy valamelyik szereplője kívülről törli le a bepárosodott ablakot.

De még inkább bosszantó, hogy ezek a hibák túlnyomórészt egészen könnyen, a regény egészének veszélyeztetése nélkül korrigálhatók lettek volna: a legtöbb esetben néhány szó vagy mondat törlése vagy mással helyettesítése elegendő lenne. Mérhetetlen kárnak érzem, hogy a regény megjelenését megelőző szármalmas ideológiai bolházás helyett nem akadt valaki, aki inkább a szóban forgó részletekre hívta volna fel a szerző figyelmét. De ez talán meg is történt volna, ha az általános figyelem — támadóké és védőké egyaránt — nem összpontosul a „rázós” részletekre. Gion Nándor regénye — realatíve — hibátlan alkotás is lehetett volna.